

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΔΩΔΩΝΗ : ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡ. 6

ΣΠ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΗΘΟΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1976

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΔΩΔΩΝΗ : ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡ. 6

ΣΠ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΗΘΟΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1976

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

I.	Ἡρακλῆς, ὁ θεμελιωτὴς τῆς δημοκρατίας	5
II.	Ἄπολλων, ὁ θεὸς τοῦ πολιτικοῦ ἤθους	26
III.	Δικαιοσύνη καὶ ἀλήθεια εἰς τὸν Ἡσίοδον	48
IV.	Ἡ γεωπολιτικὴ ἔννοια τοῦ «Ἀπείρου» εἰς τὸν Ἀναξίμανδρον	81
V.	Καθαρὸς καὶ πρακτικὸς λόγος εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν	95
VI.	Ὁ ἀστικὸς πολιτισμὸς τῆς Ἑλλάδος	108
VII.	Ἀριστοτέλης ὁ φιλάλληλος	112
VIII.	Ἐκ τῆς πολιτικῆς πρὸς τὴν θεολογίαν	132
IX.	Τὸ προσκύνημα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀνατολήν	146
X.	Τὸ τόλμημα τῶν φιλοσόφων Ἱεραρχῶν	196

ALS ZUSAMMENFASSUNG

Das theologisch-philosophische Denken und die altgriechische Demokratie	210
---	-----

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΗΡΑΚΛΗΣ, Ο ΘΕΜΕΛΙΩΤΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Εἰς ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν δὲν εὐρίσκεται πρόσωπον, περὶ τοῦ ὁποίου νὰ ἔχουν δημιουργηθῆ τόσοι θρύλοι, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἥρωος, ὁ ὁποῖος συνδέεται διὰ τοῦ ὀνόματός του πρὸς τὴν Ἥραν. Αὐτὸ δὲν ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν τύχην, ἢ συνήθους ὀμως ἐξήγησις, ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς πανισχύρου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀπήλλαξε τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν ἐπικινδύνων ζῶων («πόσον γὰρ ἂν τι βλάψει λέων ἢ σὺς ἄγριος;»¹), δὲν ἐρμηνεύει τὸ γεγονός. Ὁ «Ἡρακλῆς» (Ἥρα + κλέος)² θεωρεῖται θηριοκτόνος, ὡς ἐὰν ἢ Ἑλλάς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μυθικῆς τῆς σκέψεως δὲν εἶχεν ἐκτὸς τῶν σαρκοβόρων σημαντικώτερα προβλήματα, ἐκ τῆς λύσεως τῶν ὁποίων νὰ ἐξαρτᾶται ἀμέσως ὁ ἀτομικὸς καὶ ὁ συλλογικὸς βίος. Ὁ περίφημος ἐκπρόσωπος τῆς ἀνδρείας οὐδέποτε ὀμως ἐφόρευσε λύκους ἢ ἄετους καὶ ἂν ἐτόξευσε τὸν «πτερυγῶκῃ οἰωνόν»³, ὁ ὁποῖος καθημερινῶς κατεσπάρασσε τὸν Προμηθεά, ἐξουδετέρωσε τελικῶς τὸ ἱπτάμενον ἔμβλημα τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Οὐραγιῶνων, ὁ ὁποῖος καθήλωσε τὸν ἡμίθεον εἰς τὸν Καύκασον, ἐπειδὴ ἐκεῖνος εἶχεν εὐεργετήσει τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Ἡρακλῆς βεβαίως ἐμφανίζεται εἰς τὴν σχέσηιν του πρὸς τοὺς μεταλλωρύχους τοῦ Πόντου (οἱ ὁποῖοι ἐξεμεταλλεύθησαν ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος π.Χ. μέσῳ ὑψικαμίνων⁴ τὸν σίδηρον καὶ ὠδή-

1. Δίωνος Χρυσοστόμου, Α' Περὶ βασιλείας 84.

2. Ἡ παλαιὰ ἐπιθετικὴ κατάληξις -κλεΐης χαρακτηρίζει τὸν φορέα τῆς ἐννοίας τοῦ συναφοῦς οὐσιαστικοῦ. Ὁ Ἡρακλῆς «δοξάζεται ὑπὸ τῆς Ἥρας» ("Ide P. Kretschmer, *Mythische Namen*, «*Glotta*», Göttingen VIII τόμ. 1916, σ. 121/22, L. R. Farnell, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford 1921, σ. 105, K. Kerényi, *Die Mythologie der Griechen*, München 1966, I τόμ. σ. 79, II τόμ. σ. 106, Paulys-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, München XIV συμπλ. 1974, σ. 159, «*Herakles*»). Ἡ χθονία μυκηναϊκὴ θεότης ΗΡΑ (χωρὶς F, ἐπομένως ἀσχετος τοῦ ὀνόματος «ἥρωος» - servus, τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ σημαίνει τὴν θηλυκὴν ὑπόστασιν) προσωποποιεῖ πιθανῶς τὴν «ῥῆαν» τοῦ ἔτους ("Ide F. Schröder, *Hera*, «*Gymnasium*», Heidelberg LXIII τόμ. 1956, σ. 67). Δι' αὐτὸν ἴσως τὸν λόγον ἢ μετέπειτα σύζυγος τοῦ Διὸς ἀνενέωνεν εἰς τὴν Ἀργολίδα τὴν παρθενίαν τῆς διὰ τῆς ἐπανόδου τῶν ἐποχῶν. Πρβλ. Παυσανία, Ἑλλάδος περιηγήσεως II 38, 2: «Ἐν Ναυπλίᾳ καὶ πηγῇ Κανάθος καλουμένη· ἐνταῦθα τὴν Ἥραν φασὶν οἱ Ἀργεῖοι κατ' ἔτος λουομένην παρθένον γίνεσθαι».

3. Αἰσχύλου, Προμηθεῶς δεσμώτου 286.

4. «Οἱ γὰρ τῆς ἐργασίας προσεδρεύοντες κόπτουσι τὴν (σιδηρίτιν) πέτραν καὶ τοὺς τμηθέντας λίθους καίουσιν ἐν τισι φιλοτέχνους καμίνοις· ἐν δὲ ταύταις τῷ πλήθει τοῦ πυρός τήκοντες τοὺς λίθους καταμερίζουσιν εἰς μεγέθη σύμμετρα... ταῦτα συναγαγόντες ἔμποροι... κομίζουσιν εἰς... τᾶλλα ἐμπόρια. ταῦτα δὲ τὰ φορτία τινὲς ὠνούμενοι καὶ τεχνητῶν

γῆσαν τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς γεωργικῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ πετρώδους ἐδάφους, τῆς παραγωγῆς φθηνῶν ὄπλων, τῆς βιοτεχνικῆς προόδου καὶ τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως, τὴν ὁποίαν προεκάλεσε ἡ νέα τεχνικὴ δυνατότης, εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν κοινωνικοπολιτικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς) ὡς ἀντίπαλος τῆς θεολογικῆς κατωχυρωμένης τυραννίας: «Τίς οὖν ὁ λύσων ἄκοντος Διός;» Ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ἔδωσεν εἰς τὸν δεσμώτην τοῦ σιδηρούχου ὄρου («ἡ παλαιγενῆς μήτηρ Τιτανίς Θέμις»), εἶναι, ὅτι ἡ (συμβολιζομένη διὰ τοῦ ἀναστεναγμοῦ «ἰὼ») προσωποποίησις τῶν περιπλανωμένων εἰς τὴν Μεσόγειον μεταναστῶν θὰ γεννήσῃ «κατ' Ἄργος» ἐκ τοῦ κυρίου τῶν Ὀλυμπίων «παῖδα φέρτερον πατρός», ὁ ὁποῖος θὰ καταρρίψῃ τὸν «πτηνὸν κύνα»¹ καὶ θὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἐσταυρωμένον πρωτεργάτην τῆς σιδηρουργίας.

Ἐν τούτοις ἡ ἥρωϊς τῆς Ἀργολίδος δὲν ἀντεστρατεύθη (ὅπως ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ὑπὸ τὸ ἀυθαίρετον καθεστῶς τοῦ Πεισιστράτου εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν) τὸν θεῖον ἐγγυητὴν τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' ἀντιθέτως τὸν ἐβοήθησε νὰ ἐπιβληθῇ τῶν ἀπανθρώπων ἐξουσιῶν τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχε διαδοθῆ μεταξὺ τῶν ἀθανάτων «ὑπὸ θεῶν μηδένα τῶν γιγάντων ἀπολέσθαι δύνασθαι, συμμαχοῦντος δὲ θνητοῦ τινος τελευτήσειν»². Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Ζεὺς ἔφερεν εἰς τὸν κόσμον τὸν Ἡρακλῆ, «ὡς ῥα θεοῖσιν ἀνδράσι τ' ἀλφησιτῆσιν ἀργῆς ἀλκίτηρα»³. Πράγματι ὁ ἀξίος μομφῆς καὶ περιφρονήσεως — «ὄνοτὸς ιδέσθαι» —, ἀλλὰ γεμᾶτος ἀνυπέρβλητον σθένος — «μορφὰν βραχύς, ψυχὰν δ' ἄκαμπτος»⁴ — σύμμαχος καὶ ἀργότερον υἱὸς τοῦ Διὸς ἐκ τῆς συζύγου ἐνὸς Θηβαίου ἄρχοντος⁵ θὰ καταβάλλῃ τοὺς «τεύχεσι λαμπομένους, δόλιχ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντας»⁶ τερατώδεις ἀντιπάλους τοῦ ἐπιτρό-

---

χαλκῶν πλῆθος ἀθροίζοντες κατεργάζονται καὶ ποιοῦσι σιδήρου πλάσματα παντοδαπά... ὧν κομιζομένων ὑπὸ τῶν ἐμπόρων εἰς πάντα τόπον πολλὰ μέρη μεταλαμβάνει τῆς τούτων εὐχρηστίας» (Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλιοθήκης ἱστορικῆς V 13, 1/2).

1. Ἀίσχύλου, Προμηθέως δεσμώτου 768-71, 869-74, 1022. Πρβλ. Διοδώρου Σικελιώτην, Βιβλιοθήκης ἱστορικῆς IV 15, 2: «Ἡρακλῆς δ' ὄρων τῆς τιμωρίας αὐτὸν τυγχάνοντα διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν, τὸν μὲν αἰτὸν κατετόξευσε, τὸν δὲ Δία πείσας λῆξαι τῆς ὀργῆς ἔσωσε τὸν κοινὸν εὐεργέτην».

2. Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκης I 6, 1.

3. Ἀσπίδος Ἡρακλέους 28/29.

4. Πινδαροῦ, Ἴσθμίων IV 85, 88/89.

5. Πρβλ. Ὀμηρον, Ὀδυσσεύς λ 266-68:

«Τὴν δὲ μέτ' Ἀλκμήνην ἴδον, Ἀμφιτρύωνος ἄκοιτιν,
ἢ ῥ' Ἡρακλέα θρασυμέμονα θυμολέοντα
γείνατ' ἐν ἀγκοίνῃσι Διὸς μεγάλου μιγεῖσαι»

6. Ἡσιόδου, Θεογονίας 186.

που τῆς θείας τάξεως, τὸν «'Αγριον», τὸν «'Αλάστορα», τὸν «'Δαμάστορα», τὸν «'Εγκέλαδον», τὸν «'Εφιάλτην», τὸν «'Καινέα», τὸν «'Ολύκτορα», τὸν «'Τάρταρον», τὸν «'Υπερείδην». Τὸ «σιδαρέον Ἀλκμήνας τέκος»¹ δὲν θὰ ἐξολοθρεύσῃ ὅμως τὰ «ἄγρια φύλα γιγάντων»² διὰ τῆς λεοντῆς καὶ τοῦ ροπάλου, ὅπως ἤθελεν ἡ ἐξιδανικευμένη φαντασία τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, ἀλλὰ διὰ τῶν μέσων τῆς ἰδικῆς τῶν δυνάμεως, τοῦ θώρακος, τῆς περικεφαλαίας καὶ τοῦ ξίφους, ὡς «ὀπλίτης»³, ὅπως ἀκριβῶς παρουσιάζεται εἰς ὅλα τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς ἄθλους του πρῶιμα δείγματα τῆς ἀγγειογραφίας καὶ τῆς γλυπτικῆς⁴.

Ἀφ' οὗτου ὁ «σίδηρος ἀνισοῖ τοὺς ἀσθενεῖς τοῖς ἰσχυροῖς»⁵, ἦτο φυσικὸν ὁ γεωργικὸς καὶ κτηνοτροφικὸς πληθυσμὸς νὰ ἐπαναστατήσῃ ἐναντίον τῶν τοπικῶν του κυρίων, διὰ τὴν περίπτωσιν τῶν Μυκηναίων ἐναντίον τῆς τυραννίας τοῦ «Εὐρυσθέως»⁶. Διὰ νὰ ἐπιχειρήσουν ἐπομένως οἱ «δοῦλοι τῶν τὰ ὄπλα κεκτημένων»⁷ νὰ διεκδικήσουν τὴν κυριότητα τῆς περιοχῆς τῶν, ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἐξοπλισθῆ, ὅπως ἐκεῖνοι. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὅσον ἴσχυε τὸ μονοπώλιον τοῦ χαλκοῦ ἐκ μέρους τῶν Μυκηναίων⁸, οἱ ὅποιοι διὰ τοῦ στόλου τῶν⁹ ἦσαν εἰς θέσιν μετὰ τὴν (ἐκ μέρους τῶν ἢ ἐκ γεωφυσικῶν λόγων) καταστροφὴν τῆς Μινωικῆς Κρήτης περὶ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνος π.Χ. νὰ τὸν

1. Σιμωνίδης, Ἀπόσπ. 23 (Diehl).

2. Ὁμήρου, Ὀδυσσεΐας κ 206.

3. F. Brommer, Herakles, Münster-Köln 1953, σ. 64/65.

4. Ἴδε P. Zankani Montuoro - U. Zanotti-Bianco, Heraion alla foce del Sell, Roma II τόμ. MCMLIV, πινάξ LXI, J. Fink, Herakles Held und Heiland («Antike und Abendland», Hamburg IX τόμ. MCMLX, σ. 75, K. Scheffold, Frühgriechische Sagenbilder, München 1964, πινάξ 6 b, J. Boardman - J. Dörig - W. Fuchs - M. Hirmer, Die griechische Kunst, München 1966, σ. 80 - 82.

5. Ξενοφῶντος, Κύρου παιδείας VII 5, 65.

6. Ἴδε Θουκυδίδην, Ξυγγραφῆς I 9, 2, Ἀπολλόδωρον, Βιβλιοθήκης II 4, 5.

7. Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Β' 8 (p. 1268 a 20. Πρβλ. Η' 10, p. 1329 b 36/37).

8. Ἴδε V. R. d' A. Desborough, The last Mycenaens and their Successors, Oxford 1964, σ. 242. Πρβλ. τὴν μυκηναϊκὴν ἔκφρασιν «ΠοτνιαΦεῖοι ΧαλκῆΦες», ἡ ὁποία μαρτυρεῖ τὴν θεοκρατικὴν σημασίαν τοῦ μετάλλου τῆς ἐξουσίας (I. P. Carratelli, Documenta Mycenaea, Varese - Milano 1964, 445, 14, σ. 110. Πρβλ. 160).

9. Πρβλ. Θουκυδίδην, Ξυγγραφῆς I 9, 3/4 : «Ἀμοι δοκεῖ Ἀγαμέμνων παραλαβὼν καὶ ναυτικῶν τε ἅμα ἐπὶ πλεόν τῶν ἄλλων ἰσχύσας τὴν στρατείαν οὐ χάριτι τὸ πλεόν ἢ φόβῳ ξυναγαγὼν ποιήσασθαι... οὐκ ἂν οὐδὲν νήσων ἔξω τῶν περιοικίδων (αὗται δὲ οὐκ ἂν πολλαὶ εἴεν) ἠπειρώτης ὧν ἐκράτει, εἰ μὴ τι καὶ ναυτικὸν εἶχεν».

μεταφέρουν ἐκ τῆς Κύπρου¹ καὶ τῆς χετταϊκῆς νοτίου Μ. Ἀσίας (Ἄλ Μίνα)², δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ Ἡρακλέους. Ἄφ' ἧς στιγμῆς ὁμως ἡ διάδοσις τοῦ σιδήρου ἔθεσεν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν «ἀχαιϊκὴν»³ ἐπιρροὴν εἰς τὴν πανελλαδικὴν τῆς κλίμακα⁴, ἐφ' ὅσον τὰ καθεστῶτα, εἰς τὰ ὁποῖα

1. Εἰς τὰ γράμματα τῆς Ἐλ Ἀμάρνα ἡ Κύπρος ὀνομάζεται («Ἀλασία» = «Χώρα τοῦ χαλκοῦ») ("Ide P. Kretschmer, Achäer in Kleinasien zur Hethiterzeit, «Glotta», ὡς ἀν. XXXIII τόμ. 1054, σ. 8). Ὁ Ἀριστοτέλης γνωρίζει, ὅτι «ἐν Κύπρῳ ἡ χαλκίτις λίθος καίεται» (Περὶ τὰ ζῶα ἱστοριῶν Ε' 19, p. 552 b 10). Τὰ μεταλλεύματα τοῦ χαλκοῦ ἦσαν «ἄφθονα» ἰδίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ταμασσοῦ (Στράβωνος, Γεωγραφικῶν XIV 6, 5, p. 684). Διὰ τὸν Πλίνιον ἡ χαλκουργία εἶναι κυπριακὴ ἐφεύρεσις (Naturalis historiae XXXIV 2).

2. Ἡ αὔξησης τῆς θερμοκρασίας διὰ φουερῶν μέχρι τοῦ σημείου τήξεως τοῦ σιδήρου (1539°) ἐπετεύχθη ἀρχικῶς εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀρμενίας, ἡ ὁποία περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας χιλιετίας π.Χ. ὑπάγεται εἰς τὸ βασίλειον τῶν ἀρείων πολεμιστῶν Μιταννί, τοὺς ὁποίους διεδέχθησαν εἰς τὴν κατοχὴν ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Μ. Ἀσίας οἱ Χετταῖοι. Τὸ μυστικὸν τῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ νέου μετάλλου διατηρήθη, ἕως ὅτου οἱ ἐπιφορτισμένοι μετὰ τὴν ἀμυναν τοῦ ἀχανοῦς κράτους ξένοι μισθοφόροι τὸ ἀπεκάλυψαν, διὰ νὰ καταλύσουν αὐτοὶ πρῶτοι τὴν χετταϊκὴν ἡγεμονίαν ("Ide F. M. Heichelheim, Wirtschaftsgeschichte des Altertums, Leiden 1938, σ. 80, R. J. Forbes, Metallurgy in Antiquity, Leiden 1950, σ. 34/35. G. Child, What happened in History, Harmondsworth 1965, σ. 191, W. Keller, Denn sie entzündeten das Licht, München-Zürich 1970, σ. 71). Λόγω τῶν μεταλλευμάτων τοῦ σιδήρου, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὴν Κολχίδα (Καύκασος), τὴν Τροίαν ("Ἰδη) καὶ πολλὰ σημεῖα τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν σημασίαν ἀπέκτησε μία περιοχὴ μεταξὺ Ἐρετρίας καὶ Χαλκίδος, θὰ μετατοπισθοῦν ἀναλόγως τὰ κέντρα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς νέας ἐποχῆς. Ὁ πρῶτος π.Χ. ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους θὰ διεξαχθῆ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου εἰς τὴν Εὐβοίαν (Πρβλ. Στράβωνος, Γεωγραφικῶν X 1, 9, p. 447 : «Υπέρεκειται δὲ τῆς Χαλκιδέων πόλεως τὸ Ἀήλαντον καλούμενον πεδίον· ἐν δὲ τούτῳ... μέταλλον ὑπῆρχε θαυμαστὸν χαλκοῦ καὶ σιδήρου ὅπερ οὐχ ἱστοροῦσιν ἀλλαχοῦ συμβαῖνον. νυνὶ μέντοι ἀμφοτέρα ἐκλέλοιπεν»).

3. Ἡ ἀρχαιότερα μνεῖα τοῦ ὀνόματος («Ἀχαιοὶ») εὑρίσκεται εἰς τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν Κύπρον χετταϊκὴν ἀλληλογραφίαν, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς δραστηριότητος τῶν Ahhijana, τοὺς ὁποίους πολλοὶ θεωροῦν ὡς Μυκηναίους ("Ide P. Kretschmer, Achäer in Kleinasien zur Hethiterzeit, ὡς ἀν., J. Chadwick, Documents in Mycenaean Greek, Cambridge 1959², σ. 62, L. R. Palmer, Mycenaean and Minoans, London 1965², σ. 94). Ἡ ὀνομασία πιθανῶς εἶναι σημητικὴ (chavah — chajjah = ζωή, κώμη) καὶ χαρακτηρίζει τοὺς χωρικοὺς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πύργου, τοὺς «ἀστούς». Ἡ ἐκδοχὴ αὐτῆ τοῦ H. Hein (Hesiods' Theogonie als Phoinikische Kosmologie, Hamburg 1956, σ. 24), κατὰ τὴν ὁποίαν «Ἀχαιοὶ» ὀνομάσθησαν οἱ ἐκτὸς τοῦ Ἰλίου (φυλετικῶς ἄδῆλοι) γεωργοὶ τῆς πεδιάδος, ἐνισχύεται ὑπὸ τοῦ στίχου 70 τοῦ Μ τῆς «Ἰλιάδος»: «Νωνύμους ἀπολέσθαι ἀπ' Ἀργεος ἐνθάδ' Ἀχαιούς».

4. Ἡ συντριβὴ τῆς Χετταϊκῆς αὐτοκρατορίας εἶχεν ὀπωσδήποτε ἀμεσον ἐπίπτωσιν ἐπὶ τῆς οἰκονομίας τῶν Μυκηναίων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπεχείρησαν διὰ τὴν ἀπόκτησιν σιδήρου μίαν συνεταιρικὴν ἀπόβασιν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Μ. Ἀσίαν καὶ νὰ εὐθύνωνται ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἐπιδόξους κυρίους τῶν μεταλλείων τῆς Ἰδης

τὸ Ἄργος ἐπρομήθευε τὰ χάλκινα ὄπλα, δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ προβάλουν ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν εἰς τὴν ἐπίθεσιν τοῦ «δάμου»¹, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἐξεδηλώθη ἀρχικῶς εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ κατάστασις εἶχε μεταβληθῆ ριζικῶς.

Μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα π.Χ., ὁπότε ἀρχίζουν νὰ κατέρχωνται πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον οἱ Δωριεῖς, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν ἐξ ἴσου πρὸς τὸν ἐγγώριον πληθυσμὸν τὴν χρῆσιν τοῦ σιδήρου², δὲν θὰ ὑπάρχη λοιπὸν κεντρικὴ ἐξουσία εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τοῦτο ἡ διεΐσδυσις τοῦ νέου ἐθνολογικοῦ στοιχείου δὲν θὰ ἐμποδισθῆ ἀποφασιστικῶς. Ὁ Ἡρακλῆς θὰ ἔχη βασικῶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπιτύχει τὰ μεγάλα ἡρωϊκά του κατορθώματα, τὴν καταστροφὴν ὄλων σχεδὸν τῶν μυκηναϊκῶν ἀκροπόλεων³. Τὰ φοβερὰ τοτεμικὰ ἐμβλήματα τῶν θεοκρατικῶν ἐξουσιῶν τῆς Πελοποννήσου, ὁ κάπρος τοῦ Ἐρυμάνθου, τὰ ὄρνεα τῆς Στυμφαλίδος, ὁ λέων τῆς Νε-

διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας VI (ἴδε F. Schachermeyer, *Hethiter und Achäer*, Leipzig 1935, σ. 43 κ.έ., R. J. Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, ὡς ἄν. σ. 450, F. H. Stubbings, *The Expansion of Mycenaean Civilisation*, «*The Cambridge Ancient History*», Cambridge II² τόμ. XXII α κεφ. 1964, σ. 21/22. - *The Recession of Mycenaean Civilisation*, ὡς ἄν. XXVII κεφ. 1965, σ. 20).

1. Συγγενῆς πρὸς τὴν κελτικὴν (ἀρχ. ἱρλανδικὴν) ρίζαν «*dam*», ἡ ὁποία σημαίνει τὴν «ἀκολουθίαν», τὸ «πλήθος» καὶ πρὸς τὸ ρῆμα «δαίνομαι», ὁπότε εἶχεν ἀρχικῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ «τμήματος», τῆς «περιοχῆς», ἡ μυκηναϊκὴ λέξις «*dāmos*» ἀντιπαραθέτει τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐργασίας («δημιουργοὺς») πρὸς τοὺς κυρίους τοῦ ἀνακτόρου (ἴδε H. Frisk, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1960, σ. 381, J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, ὡς ἄν. σ. 121, 265, 390, L. R. Palmer, *Mycenaeans and Minoans*, ὡς ἄν. σ. 74, 99, - *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford 1969, σ. 188. W. Donlan, *Changes and Shifts in the Meaning of Demos in the Literature of the Archaic Period* («*La Parola del Passato*», Napoli XXV τόμ. 1970, σ. 382/83).

2. ἴδε F. Dümmler, *Bemerkungen zum ältesten Kunsthandwerk auf griechischem Boden* («*Mitteilungen des Kaiserl. Deutschen Archäol. Instituts*», Ath. Abt. XIII τόμ. 1888, σ. 300, K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, Straßburg I τόμ. 1912, σ. 212/13, R. J. Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, ὡς ἄν. σ. 457, M. Croiset, *La civilisation de la Grèce antique*, Paris 1969, σ.33.

3. ἴδε P. Ålin, *Das Ende der mykenischen Fundstätten auf dem griechischen Festland*, Lund 1962, σ. 149, V. R. d'A. Desborough - N. G. L. Hammond, *The End of Mycenaean Civilisation and the Dark Age* («*The Cambridge Ancient History*», Cambridge II τόμ. XXXVI κεφ. 1962, σ. 4/5, V. R. d'A. Desborough, *The last Mycenaeans and their Successors*, ὡς ἄν. σ. 222 κ.έ. - *The Greek Dark Ages*, London 1972, σ. 19, L. R. Palmer, *Mycenaeans and Minoans*, ὡς ἄν. σ. 157, G. E. Mylonas, *Mycenae and the Mycenaean Age*, Princeton 1966, σ. 214, A. M. Snodgrass, *The Dark Age of Greece*, Edinburgh 1971, σ. 311 κ.έ.

μέας¹, ἡ ὕδρα τῆς Λέρνης², θὰ ἔχουν ἤδη ἐξοντωθῆ κατὰ τρόπον τόσον περισσότερον ἐκπληκτικὸν διὰ τὸν μυθικὸν κριτὴν τῶν γεγονότων, ὅσον θὰ καθίσταται σαφές, ὅτι τὰ αἰμοβόρα τέρατα δὲν ἐξωλοθρεύθησαν διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀντιδραστικῶν διὰ τὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς παραδοσιακῶν θεῶν. Ἡ τάσις βεβαίως τῆς ἡρωοποιήσεως ἀνθρώπων ἀνάγεται εἰς τοὺς τελευταίους ἀριστοκρατικούς χρόνους, ὅποτε ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ὁ βασιλεὺς θὰ ἐμφανισθῆ «ἐπιείκελος ἀθανάτοισιν»³ καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης ὁ θεολογικῶς ἀκάλυπτος δῆμος θὰ ζητήσῃ τὴν μαγικὴν προστασίαν τῶν οἰκογενειακῶν του νεκρῶν⁴. Ὁ Ἡρακλῆς διὰ τοῦτο θὰ αἰσθητοποιήσῃ τὴν ὑπερφυσικὴν αὐτὴν δύναμιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα τῆς καὶ θὰ παρουσιασθῆ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν «πᾶσα ἡ Ἑλλάς ἐσιδηροφόρει»⁵, ὡς «ὁ ἥρωας κατ' ἐξοχήν»⁶. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς δὲν ἐκπροσωπεῖ μόνον τὸ «σιδήρου κράτος»⁷, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμὸν εἰς τὴν ἀρχικὴν του φάσιν.

Ὡς εὐνοούμενος ὅμως τῆς χθονίας θεᾶς τοῦ Ἄργους⁸ θὰ ἔλθῃ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς φωτογενεῖς ἐπιτρόπους τῶν μυκηναϊκῶν δυναστειῶν καὶ τῶν δωρικῶν φύλων ταυτοχρόνως. Ὁ ἀχάριστος π.χ. ἐργοδότης

1. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἔχει διαπιστωθῆ, ὅτι ὁ λέων ἀπουσίαζε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐκ τῆς Πελοποννήσου (Ἴδε L. F. A. Maury, *Croyences et legendes de l'antiquité*, Paris 1863, σ. 202, 216, P. Decharme, *Mythologie de la Grèce antique*, Paris 1879, σ. 483).

2. Ἡδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐπιχειρεῖται μία λογικὴ ἐξήγησις τοῦ ἀπιθάνου μύθου: «Λέγεται δὲ περὶ Ἐδρας, ὅτι Λερναῖος ὄφις ἦν ἔχων πενήκοντα κεφαλὰς, σῶμα δὲ ἓν. καὶ ἐπειδὴ αὐτῆς ἀνέλοι Ἡρακλῆς κεφαλὴν μίαν, δύο ἀναφύεσθαι. Λέρνος ἦν βασιλεὺς. Ὁκουν δὲ πάντες οἱ ἄνθρωποι κατὰ κόμας. ἦσαν δὲ καὶ βασιλεῖς ἐφ' ἐκάστῳ τῶν χωρίων τούτων... ὄνομα δὲ ἦν τῷ πολυχνίῳ Ἐδρα... οἱ δὲ περὶ Ἡρακλέα ἐπυρπόλουν τοὺς ἐπὶ τῷ πύργῳ τοξότας. ὅποτε δὲ τις πληγεὶς πέσοι, ἀνέβαινον δύο τοξόται ἀνθ' ἑνός, ἐπειδὴν ἀνδρείος ἦν ὁ προανηρημένος... ἐπειδὴ δὲ συνείχετο Λέρνος ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους τῷ πολέμῳ μισθοῦται ὀθνεῖον στρατόν... ἐπόρθησεν αὐτοὺς Ἡρακλῆς καὶ τὴν Ἐδραν ἀναιρεῖ καὶ τὴν στρατιάν ἀπόλλυσιν». (Παλαίφατος, *Περὶ ἀπίστων* XXXIX).

3. Ὁμήρου, Ἰλιάδος A 265, Δ 394, Λ 60, Ὀδυσσεΐας ο 414, φ 14, 37. Πρβλ. I 485, 494, X 279, Ψ 80, Ω 486, ω 38.

4. Ἴδε M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, München I τόμ. MCMXLI, σ. 172-74, 354/55, 677/78, R. N. Thönggen-Stringaris, *Das griechische Totenmahl* («*Mitteilungen des Deutschen Archäol. Instituts*», Ath. Abt. LXXX τόμ. 1965, σ. 53), Σ. Κυριαζόπουλον, Ἡ πολιτικὴ θρησκεία τῆς Ἑλλάδος, Ἰωάννινα 1970, σ. 25 κ.έ.

5. Θουκυδίδου, *Ἐυγγραφῆς* I 6, 1.

6. L. R. Farnell, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, ὡς ἀν. σ. 95.

7. Ὁμήρου, Ὀδυσσεΐας ι 393.

8. Ἴδε Ὁμήρου, Ἰλιάδος Δ 50 - 52, Πίνδαρον, *Νεμέων* X 2.

του βασιλεύς τῆς Ἡλιδος Αὐγείας ἐθεωρεῖτο «παῖς Ἡλίου»¹ καὶ οἱ «συμφυεῖς» βοηθοὶ του ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν ἀστραπὴν καὶ τὸν κεραυνόν². Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ἡρακλῆς ὠργάνωσε πανστρατιὰν ἐναντίον τῆς Ἡλειακῆς δυναστείας³. Πρὸς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν σχετίζεται ἡ ἐκστρατεία, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ἐναντίον τῆς (πιθανῶς μεσσηνιακῆς πόλεως) Οἰχαλίας, ὁ δυνάστης τῆς ὁποίας παρὰ τὴν ὑπόσχεσιν του⁴ δὲν τοῦ ἔδιδε τὴν θυγατέρα του Ἰόλην εἰς γάμον, «κρύφιον ὡς ἔχοι λέχος». Ἀσφαλῶς ἡ κόρη—ἔρωμένη τοῦ θεοῦ ἄρχοντας προσωποποιεῖ τὴν βλάστησιν τῆς περιοχῆς. Ὁ ἐργάτης ὁμοίως τῆς γῆς ζητεῖ αὐτὴν τὴν φοράν δυναμικῶς τὰ δικαιώματά του, μεταβάλλεται εἰς στρατιώτην καὶ τελικῶς «κτείνει τε ἄνακτα πατέρα τῆσδε καὶ πόλιν ἔπερσε»⁵. Κατὰ παρόμοιον τρόπον θὰ προσβάλλῃ καὶ τὰ καθεστῶτα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν προστασίαν ἀγροτικῶν θεῶν, τοῦ Ποσειδῶνος π.χ., ὁ ὁποῖος ἐλατρεῦετο εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Πελοπόννησον⁶ καὶ ἄλλους γεωργικὸς τόπους ὡς γονιμοποιὸς παράγων τῆς εὐφορίας (προτοῦ ἀναγκασθῆναι συνοδεύσῃ τὸν Νέστορα⁷ καὶ ὄσους «στενοχωρία τῆς γῆς»⁸ ἐξέπλευσαν

1. Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκης II 5, 5 Πρβλ. I 9, 16, Ὀμηρον, Ἰλιάδος X 134, Ὀδυσσεύς β 181, ζ 98, λ 498, 619, ο 349 («αὐγὴ ἡελίοιο»). Χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν περίπτωσιν εἶναι ἡ παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἡρακλῆς «θερόμενος ὑπὸ Ἡλίου κατὰ τὴν παρεῖαν τὸ τόξον ἐπὶ τὸν θεὸν ἀνέτεινεν» (Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκης II 5, 10).

2. Ἴδε P. Decharme, Mythologie de la Grèce antique, ὡς ἀν. σ. 503.

3. «Ἐπ' Αὐγείαν ἐστρατεύετο, συναθροίσας Ἀρκαδικὸν στρατὸν καὶ παραλαβὼν ἐθελοντὰς τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἀριστέων. Αὐγείας δὲ τὸν ἀφ' Ἡρακλέους πόλεμον ἀκούων κατέστησεν Ἡλείων στρατηγούς Εὐρυτον καὶ Κτέατον συμφυεῖς, οἱ δυνάμει τοὺς τότε ἀνθρώπους ὑπερέβαλλον... τούτους Ἡρακλῆς ἀπέκτεινε καὶ στρατευσάμενος ἐπὶ τὴν Ἡλιν εἴλε τὴν πόλιν». (Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκης II 7, 2).

4. Εἰς τοὺς παλαιότερους μύθους τονίζεται συνήθως ὡς αἰτία τῆς τιμωρίας ἢ ἀθέτησις τῶν ὑπεσχημένων καὶ μάλιστα ἡ καταναγκαστικὴ ἐργασία: «Αὐγείας τὸν μισθὸν οὐκ ἀπέδιδον, προσέτι δ' ἠρνεῖτο καὶ μισθὸν ὑποσχέσθαι δώσειν» (Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκης II 5,5 Πρβλ. 5, 9. 6, 1).

5. Σοφοκλέους, Τραχινιῶν 360, 364/5.

6. Ἴδε Πίνδαρον, Ὀλυμπίων IX 43-48 :

«Ἐπεὶ ἀντίον
πῶς ἂν τριόδοντος Ἡ-
ρακλέης σκύταλον τίναξε χερσὶν
ἄνικ' ἀμφὶ Πύλον σταθεῖς ἤρειδε Ποσειδάν»

7. Ἴδε Ὀμηρον, Ἰλιάδος Λ 689 - 693:

«Ὡς ἡμεῖς παῦροι κεκακωμένοι ἐν Πύλῳ ἤμεν.
ἐλθὼν γάρ ῥ' ἐκάκωσε βίη Ἡρακληεῖη
τῶν προτέρων ἐτέων, κατὰ δ' ἔκταθεν ὄσσοι ἄριστοι.
δώδεκα γὰρ Νηλῆος ἀμύμονος υἱέες ἤμεν.
τῶν οἶος λιπόμην, οἱ δ' ἄλλοι πάντες ὄλοντο»

8. Πλάτωνος, Νόμων 708 B.

μὲ κατεύθυνσιν τοὺς τόπους τῆς «σιδηρείας»¹ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θεωρηθῇ ὡς κυρίαρχος τοῦ ὑγροῦ στοιχείου)². Ἦτο φυσικὸν λοιπὸν ὁ Ἡρακλῆς νὰ προκαλέσῃ καὶ τὴν ἰδικὴν του προστάτριαν, ἐφ' ὅσον τὸ ἱερατεῖον τῆς εἶδεν, ὅτι ὁ δῆμος ἀπὸ τῆς «βρεφικῆς» του ἡλικίας εἶχε τὴν τάσιν ν' ἀπομυζῇ κατὰ τρόπον ἀπαράδεκτον διὰ τὰ συμφέροντά του τὴν θρεπτικὴν δύναμιν (= τοὺς ἀγρούς) τῆς θεᾶς: «Τοῦ δὲ παιδὸς ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν ἐπισπασμένου τὴν θηλήν, ἢ μὲν Ἡρα διαλγίσασα τὸ βρέφος ἔρριψε... μετὰ δὲ ταῦτα... δύο δράκοντας ἀπέστειλε ἀναλώσοντας τὸ βρέφος»³. Ἀντίστασιν

1. Ξενοφῶντος, Κύρου ἀναβάσεως V 5, 1.

2. Ὁ Κύριος τῆς Γῆς (Πότις + Δᾶ) ὀφείλει πιθανῶς τὴν ὀνομασίαν του εἰς τὸν ἀνάλογον θεὸν τῆς Φοινίκης (Ba'al Aps) καὶ τῆς Μεσοποταμίας (EN. KI). Ὁ μαρτυρούμενος τύπος «Ποι(ε)ιδᾶς» (Ἐπιχάρμου, Ἀπόσπ. 81, Σώφρωνος, Ἀπόσπ. 131, Kaihele) θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς «κυριολεκτικὴ μετάφρασις» (J. R. Palmer, Mycenaean and Minoan, ὡς ἀν. σ. 140) τοῦ ὀνόματος τῶν ἀνωτέρω θεῶν, τοὺς ὁποίους οἱ Μυκηναῖοι ἐγνώρισαν εἰς τὴν Κύπρον καὶ τὴν νότιον Μ. Ἀσίαν. Ὁ «γαιήοχος ἐννοσίγαιος» (Ὁμηρον, Ἰλιάδος N 43) θεὸς «ὀχεύει τὴν γῆν» (P. Kretschmer, Literaturbericht für das Jahr 1911, «Glotta», ὡς ἀν. V τόμ. 1914, σ. 303, Πρβλ. Zur Geschichte der griechischen Dialekte, ὡς ἀν. I τόμ. 1909, σ. 27/28, Literaturbericht f. d. Jahr 1922 und 1923, ὡς ἀν. XIV τόμ. 1925, σ. 201) καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν παρουσιάζεται ὡς «γεωργὸς ἐπ' ἀρότρων» (Φιλοστράτου, Εἰκόνων II 17, 3), εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται ἡ καρποφορία: «Ἦγετο δὲ ἐπὶ τῇ συγκομιδῇ τῶν καρπῶν ἑορτὴ Ἀλῶα, ἐν ἣ καὶ Ποσειδῶνος πομπή» (I. Bekkeri, Anecdota graeca, Berolini I τόμ. 1814, σ. 385). Πρὸς τιμὴν του θυσιάζονται ταῦροι (Ἴδε Ὁμηρον, Ὀδυσσεύς γ 6, Ἡσίοδον, Ἀσπίδος Ἡρακλέους 104, Σχόλια εἰς Πινδάρου Πύθια IV 361, Πλούταρχον, Τῶν ἑπτὰ σοφῶν συμποσίου 20, p. 163 B, Παυσανίαν, Ἑλλάδος περιηγήσεως X 9, 2, Κορνοῦτον, Περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως XXII 193. Πρβλ. Ὁμηρον, Ἰλιάδος Υ' 403-05, Ἀθήναιον, Δειπνοσοφιστῶν X 25, p. 425 c). Εἰς τὸ ἐπίθετον «φυτάλ(μ)ιος» (Πλούταρχου, Τῶν ἑπτὰ σοφῶν συμποσίου 15, p. 158 E, - Συμποσιακῶν προβλημάτων V 3, 1, p. 675 F, Παυσανίου, Ἑλλάδος περιηγήσεως II 32, 8, Θεμιστίου, Λόγων XXX, p. 349, Κορνοῦτου, Ἐπιδρομῆς τῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν θεολογίαν παραδεδομένων 22) διετήρησε τὴν ἀρχικὴν του σημασίαν.

3. Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλιοθήκης ἱστορικῆς IV 9, 6. Οἱ παράγοντες τῆς Ἡρας θὰ ἐπλεξαν ἐξ ἄλλου τὸν μῦθον, ὁ ὁποῖος προέβλεπεν, ὅτι μετὰ τῶν Ἀργείων ἐπρόκειτο νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ Εὐρυσθεὺς καὶ ὄχι ὁ Ἡρακλῆς, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ζεὺς εἶχε διακινδυνεύσει τὴν προφητείαν, ὅτι θὰ ἐβασίλευε μετὰ τῶν ἰδικῶν του ἀπογόνων. Ἴδε Ὁμηρον, Ἰλιάδος Υ' 103 - 124.

«Σήμερον ἄνδρα φώωσδε μογοστόκος Εἰλείθνια
ἐκφανεῖ, ὃς πάντεσσι περικτιόνεσσιν ἀνάξει,
τῶν ἀνδρῶν γενεῆς οἱ θ' αἵματος ἐξ ἐμεῦ εἰσιν...
Ἡρη δ' αἰξασα λίπεν ῥίον Οὐλύμποιο,
καρπαλίμως δ' ἴκετ' Ἀργος Ἀχαιϊκόν, ἐνθ' ἄρα ἦδη
ἰφθίμην ἄλοχον Σθενέλου Περσηϊάδαο.
ἢ δ' ἐκύνει φίλον νιόν, ὃ δ' ἔβδομος ἐστήκει μείζ'
ἐκ δ' ἄγαγε πρό φώωσδε καὶ ἠλιτόμηνον ἔοντα.

βεβαίως θά τοῦ προβάλη καί ὁ θεῖος πατριάρχης Δωριέων¹, προτοῦ συζευχθῆ τήν Ἥραν καί τῆς ὑποδείξῃ νά τόν υἱοθετήσῃ² παρὰ τὸ βέλος, τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος ἐξετόξευσεν ἐναντίον τῆς κατὰ τήν διάρκειαν τῆς ἀμφισβητήσεως τῶν ἱερῶν τῆς προνομίῶν³. Ἐκεῖνοι ὁμως ἐκ τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι θά φιλονεικήσουν μαζί του «περὶ τόξων», ὅπως χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἡ μάχη διὰ τήν ἐπικράτησιν⁴, εἶναι κυρίως οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ πολέμου καί τοῦ θανάτου. Ὑπὸ τὸν Ἄρη⁵ καί τὸν Ἄδη⁶ ἐννοοῦνται ἀσφαλῶς ὅλα τὰ κακο-

Ἄλκμῆνης δ' ἀπέπαυσε τόκον, σχέθε δ' Εἰλειθυίας.
αὐτὴ δ' ἀγγελέουσα Δία Κρονίωνα προσηύδα
«Ζεῦ πάτερ, ἀργικέραυνε, ἔπος τί τοι ἐν φρεσὶ θήσω.
ἦδη ἀτὴρ γέγον' ἐσθλός, ὃς Ἀργείοισιν ἀνάξει,
Εὐρυσθέες, Σθενέλοιο παῖς Περσηϊάδαο»

ἌΟ «ἀργαλέος χόλος Ἥρης» (Ὀ μ ἦ ρ ο υ, Ἰλιάδος Σ 419) ἐρμηνεύεται πάντως καί ὡς ἀντίδρασις τῆς «γυναικοκρατίας» ἐναντίον τῶν τάσεων τῆς ἀποδεδειγμένης τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν «μητριαρχική πόλιν» τοῦ Ἄργους (A. B. Cook, *Archaeology*, «*The Classical Review*», London XX τόμ. 1906, σ. 371). Διὰ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία προϋποθέτει ἓνα «ἰερόν γάμον» μεταξὺ τῆς Ἥρας καί τοῦ Ἡρακλέους, ἐρμηνεύεται ἴσως αἰτιολογικῶς ἡ σχέσις τῶν πελοποννησιακῶν τεράτων πρὸς τὴν θεότητα τῶν Ἀργείων (Ἰδε Ἡ σ ί ο - δ ο υ, Θεογονίας 313 - 15, 327-29, Εὐ ρ ι π ί δ η ν, Ἡρακλέους 1266 - 68), μένου ὁμως ἀνεξήγητα τὰ ἐκπληκτικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἥρωος ἐναντίον τῶν ἀρρένων θεῶν, γιγάντων καί τυράννων τοῦ Ἑλληνικοῦ καί τοῦ εὐρυτέρου Μεσογειακοῦ κόσμου.

1 «Οὐδενὸς δὲ τολμῶντος ὁ Ζεὺς παλαιστῆ εἰκασθεὶς συνέμιξε Ἡρακλεῖ καὶ μέχρι πολλοῦ τῆς πάλης ἰσοπαλοῦς γενομένης ὁ Ζεὺς φανεροῖ ἑαυτὸν τῷ παιδί» (Σχολίων εἰς Λ υ κ ὀ φ ρ ο ν α 41. Πρβλ. Ν ὄ ν ν ο ν, Διονυσιακῶν X 375-77).

2 «Ζεὺς Ἥραν μὲν ἐπεισεν υἱοποιήσασθαι τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸ λοιπὸν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον μητρὸς εὐνοίαν παρέχεσθαι, τὴν δὲ τέκνωσιν γενέσθαι φασὶν τοιαύτην, τὴν Ἥραν ἀναβᾶσαν ἐπὶ κλίνην καὶ τὸν Ἡρακλέα προσλαμβανομένην πρὸς τὸ σῶμα διὰ τῶν ἐνδυμάτων ἀφεῖναι πρὸς τὴν γῆν, μιμουμένην τὴν ἀληθινὴν γένεσιν» (Δ ι ο δ ὶ ο ρ ο υ Σ ι κ ε - λ ι ὠ τ ο υ, Βιβλιοθήκης ἱστορικῆς IV 39, 2).

3. Ἰδε Ὀ μ ἦ ρ ο υ, Ἰλιάδος Ε 392 - 94:

«Τλῆ δ' Ἥρη, ὅτε μιν κρατερός παῖς Ἀμφιτρούωνος
δεξιτερόν κατὰ μαζὸν οἰστῶ τριγλώχινι
βεβλήκει, τότε καὶ μιν ἀνήκεστον λάβεν ἄλγος»

Πρβλ. P. Virgili Maronis, *Aeneidos* I 36.

4. Ὀδυσσεΐας θ 224/25.

5. Ἰδε Ἡ σ ί ο δ ο υ, Ἀσπίδος Ἡρακλέους 434 - 462:

«Ἀρτίος ἔσθι Ἄρης, ἐν φρεσὶ θάρσος ἀέξων,
ἔσσημένως· ὁ δὲ οἱ σχεδὸν ἤλυθεν ἀχνύμενος κῆρ·
ἀμφότεροι δ' ἰάχοντες ἐπ' ἀλλήλοισιν ὄρουσαν...
δορυ δ' Ἄρην ἄχος εἶλεν· ἐρυσσάμενος δ' ἄορ ὄξυ
ἔσσυτ' ἐφ' Ἡρακλέα κρατερόφρονα, τὸν δ' ἐπιόντα
Ἀμφιτρουωιάδης, δεινῆς ἀκόρητος αὐτῆς,
μηρὸν γυμνωθέντα σάκευς ὑπο δαιδαλέοιο
οὔτας' ἐπικρατέως, διὰ δὲ μέγα σαρκὸς ἄραξε
δούρατι νωμῆσας, ἐπὶ δὲ χθονὶ κάββαλε μέσση».

6. Ἰδε Ὀ μ ἦ ρ ο υ, Ἰλιάδος Ε 395-97 :

«Τλῆ δ' Αἴδης ἐν τοῖσι πελώριοις ὠκύν οἰστόν,
εὐτέ μιν αὐτὸς ἀνήρ, υἱὸς Διὸς αἰγιόχοιο,
ἐν Πύλῳ ἐν νεκύεσσι βαλὼν ὀδύνησιν ἔδωκεν»

ποιὰ θεῖα στοιχεῖα, ὑπὸ τὰ ὅποια ἐκαλύπτοντο τόσον τὰ παλαιὰ κυρίαρχα γένη, ὅσον καὶ οἱ ἐπήλυδες, οὕτως ὥστε ὁ Ἡρακλῆς νὰ θεωρῆται σήμερον ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ νικηφόρου ἀγῶνος τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν ἐναντίον τῆς δωρικῆς εἰσβολῆς¹.

Ἡ ἐχθρότης αὐτῆ τῶν θεῶν θὰ προκαλέσῃ μίαν διπλῆν ἐξέλιξιν : ἀφ' ἑνὸς μὲν θὰ ἐξανθρωπίσῃ τὸν Ἡρακλῆ, ὁ ὅποῖος ἐμάχετο ἐναντίον τῆς ὑπερφυσικῆς ἐξουσίας ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ ἀφ' ἑτέρου θὰ τερατοποιήσῃ ἐκείνους ἐκ τῶν ὑπερφυσικῶν του ἀντιπάλων, οἱ ὅποιοι τελικῶς συνετρίβοντο. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ «βίη Ἡρακληεῖη»² θὰ καταβάλλῃ «ὑπερφιάλους ἀδίκους τε ἀνδρας»³, οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἔχουν φοβερὰ χαρακτηριστικά, ὅπως ὁ «τρικέφαλος» Γηρυόνης⁴, εἴτε θὰ διαπράττουν στυγερά ἐγκλήματα ἐξ ὀνόματος ἑνὸς θεοῦ, ὅπως ὁ Κύκνος, ὁ ὅποῖος «ἀπεκαρατόμει τοὺς παριόντας... βουλόμενος ἐκ τῶν κεφαλῶν Ἄρει νεῶν ἀνεγεῖραι»⁵. Ὁ σύνδεσμος αὐτὸς τῆς τερατωδίας πρὸς τὴν θεῖαν ἀρωγὴν θὰ θέσῃ ὅπως δῆποτε ὄρια εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τοῦ Ἡρακλέους⁶ καὶ θὰ ἐξαναγκάσῃ πολλοὺς ἐκ τῶν ἐπιδόξων μιμητῶν του νὰ ὑποκύψουν⁷ καὶ ἰδίως τοὺς νεωτέρους ἀπογόνους του νὰ ἐκπατρισθοῦν, ὅπως π.χ. τὸν καταγόμενον «ἐξ Ἐφύρης ποταμοῦ ἀπο Σελλήεντος»⁸ Τληπόλεμον, ὁ ὅποῖος μετὰ τὴν κάθοδόν του ἐκ τῆς Θεσπρωτίας⁹ καὶ παρὰ τὸν γενεαλογικὸν του σύνδεσμον πρὸς τὸν ἥρωα «νῆας ἔπηξε, πολὺν δὲ λαὸν ἀγείρας βῆ φεύγων ἐπὶ πόντον»¹⁰, διότι συνεκρούσθη πρὸς τοὺς τοπικοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἥρωϊσμοῦ. Ὅπως ὁ Ἡρακλῆς θὰ ἐκδιώξῃ πολλοὺς ἐκ τῶν Μυκηναίων, ἐπὶ παραδείγματι τοὺς ἀπογόνους τοῦ Νηλέως, ἐκ τῆς περιοχῆς των καὶ θὰ τοὺς ὑποχρεώσῃ νὰ κατα-

1. Ἴδε P a u l y - W i s s o w a, Realencyclopädie, ὡς ἀν. XIV συμπλ. στ. 164, 167, 195.

2. Ὁ μ ῆ ρ ο υ, Ἰλιάδος B 658, E 638, A 690, O 640, Σ 117, T 98, Ὀδυσσεΐας λ 601.

3. Epigrammata graeca, ἐκδ. G. K a i b e l, Berolini 1878, 831 (σ. 340).

4. Ἡ σ ι ὄ δ ο υ, Θεογονίας 287.

5. Σχολίων εἰς Π ι ν δ ᾶ ρ ο υ Ὀλύμπια X 19.

6. «Ἐφυγε δείσας Ἡρακλῆς συμβαλλομένου Ἄρεως τῷ παιδί Κυκνῶ» (Σχολίων εἰς Π ι ν δ ᾶ ρ ο υ Ὀλύμπια X 19).

7. Τοὺς δειλοὺς καὶ ὑποτασσομένους γεωργοὺς θὰ ἐκπροσωπήσῃ ὁ «ἀδύνατος καὶ ὑποκύπτων καὶ ὑποτασσόμενος τῷ Εὐρυσθεῖ» δίδυμος ἀδελφός του Ἰφικλῆς : «Τούτου μὲν τοῦ Ἰφικλέους ἐξέβαλε τὰς φρένας ὁ Ζεὺς καὶ ἐποίησεν αὐτὸν μωρόν... ὄντως πολλὰ ἐστέναξε μετέπειτα καὶ ἤθελεν ἐκφυγεῖν τὸν Εὐρυσθέα, ἀλλ' οὐκ ἐδύνατο» (Σχολίων εἰς Ἡ σ ι ὄ δ ο υ Ἀσπίδα Ἡρακλέους 45).

8. Ὁ μ ῆ ρ ο υ, Ἰλιάδος B 659.

9. Ἴδε Ἀ π ο λ λ ὄ δ ω ρ ο ν, Βιβλιοθήκης II 7, 6.

10. «Ἀπειλήσαν γὰρ οἱ ἄλλοι/νῖέες νίωνοί τε βίης Ἡρακληεῖης» (Ὁ μ ῆ ρ ο υ, Ἰλιάδος B 665/66).

φύγουν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ἀττικὴν¹ καὶ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια², παρομοίᾳ θὰ εἶναι καὶ ἡ μοῖρα τῶν Ἡρακλειδῶν, τόσον τῶν ἐγγωρίων ὅσον καὶ ἰδίως τῶν Δωριέων, οἱ τελευταῖοι ἐκ τῶν ὁποίων ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν διεκδίκησιν τῆς γῆς ὡς ἄτυχοι διάδοχοι τῶν ἠρωϊκῶν του μόχθων.

Εἰς τὴν ἀρχὴν βεβαίως θὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πατρίδα του καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἡρακλῆς, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἡ παράδοσις θὰ ἐρμηνεύσῃ ὡς τιμωρίαν διὰ τὴν ἔλλειψιν ἀνεκτικότητος ἐναντι τῶν ἀστέγων δωρικῶν φύλων, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἰφίτου, τὸν ὁποῖον «ξέρον ἐόντα κατέκτανεν ὧ ἐνὶ οἴκῳ, σκέτλιος, οὐδὲ θεῶν ὄπιν αἰδέσατ' οὐδὲ τράπεζαν τὴν οἱ παρέθηκε»³. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ὑποχρεωθῇ νὰ δουλεύσῃ π.χ. εἰς τὴν βασίλισσαν τῶν Μαιόνων⁴ καὶ τὸν βασιλέα τῆς Τροίας⁵ πιθανῶς ὡς μισθοφόρος⁶. Κατὰ

1. "Ολοὶ σχεδὸν οἱ Ἀθηναῖοι εὐγενεῖς ἔλκουν τὴν καταγωγὴν των ἐκ τῆς Πύλου: «Νηλέως δὲ καὶ Χλωρείδος Περικλύμενος... Ἀνδροπόμπης δὲ καὶ Ἡριόχης... Μέλανθος οὗτος Ἡρακλειδῶν ἐπιόντων ἐκ Μεσσηνίας εἰς Ἀθήνας ὑπεχώρησε καὶ αὐτῷ γίνεται παῖς Κόδρος... ὃς καὶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀπέθανε... καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν Μέδοντι» (Ἐλλανίκοῦ, Ἀπόσπ. 125, J a c o b y). Ἐκτὸς τῶν Μεδοντιδῶν τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ ὑπόλοιπα γένη: «Ἐόντες δὲ καὶ οὗτοι (Πεισιστρατίδαι) Πύλιοί τε καὶ Νηλεῖδαι» (Ἡροδότου, Ἱστορίας V 65). «Οἱ δὲ Νηλεῖδαι... εἰς Ἀθήνας ἀφήκοντο οἱ λοιποὶ καὶ τὸ Παιονιδῶν γένος καὶ Ἀλκμαιωνιδῶν ἀπὸ τούτων ὠνομάσθησαν» (Παυσανίου, Ἑλλάδος περιηγήσεως II 18, 9). Οἱ V. R. d' A. Desborough καὶ N. G. L. Hammond τοποθετοῦν τὴν πελοποννησιακὴν αὐτὴν μετανάστευσιν περὶ τὸ 1100 π.Χ. (The End of Mycenaean Civilisation and the Dark Age, ὡς ἀν. σ. 44/45).

2. «Μίλητον δ' ἔκτισε Νηλεὺς ἐκ Πύλου τὸ γένος ὧν» (Στράβωνος, Γεωγραφικῶν XIV 1, 3, p. 633). «Ἐκπέμψαντος δὲ σφᾶς ἐς ἀποικίαν τοῦ θεοῦ, περαιοῦνται ναυσὶν εἰς τὴν Ἀσίαν... Μόψος δὲ ὁ Ῥακίου καὶ Μαντοῦς (τῆς Τειρεσίον) καὶ τὸ παράπαν τοὺς Κᾶρας ἐξέβαλεν ἐκ τῆς γῆς» (Παυσανίου, Ἑλλάδος περιηγήσεως VII 3, 2). Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ Μόψου εἰς τὴν Κιλικίαν ἐπεβεβαιώθη προσφάτως ὑπὸ ἐνὸς χετταϊκοῦ χρονικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει τὸν ἐντοπισμὸν τῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1230 - 1180 π.Χ. ("Ἴδε V. R. d' A. Desborough - N. G. L. Hammond, ὡς ἀν. σ. 24). Ἡ ὀριστικὴ ἐξαφάνισις μυκηναϊκῶν τοποθεσιῶν μεταξὺ 13ου καὶ 12ου αἰῶνος π.Χ. μαρτυρεῖ τὴν ἔκτασιν τῶν ἀναστατώσεων, ἀπηχῆσεις τῶν ὁποίων ἔφθασαν μέχρι τοῦ Θουκυδίδου (Ξυγγραφῆς I 2, 1): «Φαίνεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλάς καλουμένη οὐ πάλαι βεβαίως οἰκουμένη, ἀλλὰ μεταναστάσεις τε οὐσα τὰ πρότερα καὶ ῥαδίως ἕκαστοι τὴν ἑαυτῶν ἀπολείποντες βιαζόμενοι ὑπὸ τινῶν αἰεὶ πλειόνων». Ἐκ τῶν 150 γνωστῶν συνοικισμῶν τῆς νοτιοδυτικῆς Πελοποννήσου θὰ παραμείνουν τὸν δωδέκατον αἰῶνα 14. Ἡ ἀναλογία εἰς τὴν Λακωνίαν θὰ εἶναι 30 : 7 καὶ εἰς τὴν Ἀργολιδοκορινθίαν 44 : 14 (V. R. d' Desborough, The Greek Dark Ages, ὡς ἀν. 19/20).

3. Ὀμήρου, Ὀδυσσεΐας φ 27 - 29.

4. «Ἀγανακτήσας ὁ Ζεὺς ἐπὶ τῇ ξενοκτονίᾳ προσέταξεν Ἑρμῆ λαβόντα τὸν Ἡρακλέα πωλῆσαι δίκην φθόνου. Τὸν δὲ εἰς Λυδίαν ἀγαγόντα τῇ τῶν τόπων βασιλευούσῃ Ὀμφάλῃ δοῦναι τριῶν τιμηθέντα ταλάντων» (Φερεκύδης, Ἀπόσπ. 34, Müller).

5. «Κῆτος ἀναφερόμενον ὑπὸ πλημμυρίδος, ὃ τοὺς ἐν τῷ πεδίῳ συνήρπαζεν ἀνθρώπους. χρησμῶν δὲ λεγόντων ἀπαλλαγὴν ἔσεσθαι τῶν συμφορῶν, ἐὰν προβῇ Λαομέδων Ἡσιόνην τὴν θυγατέρα αὐτοῦ τῷ κῆτει βορᾶν, οὗτος προύθηκε ταῖς πλησίον τῆς θαλάσσης πέτραις προσαρμόσας... Ἡρακλῆς κτείνας τὸ κῆτος Ἡσιόνην ἔσωσε» (Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκης II 5, 9).

6. «Ὁ δ' Ἡρακλῆς...δουλεύων τῇ Ὀμφάλῃ τοὺς κατὰ τὴν χώραν ληστεύοντας ἐκό-